

Издавач:

Центар за српске студије
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Главни и одговорни уредник:
Сузана Рајић

Уредник броја:
Чедомир Антић

Редакција:

Др Радос Јушић, Др Сузана Рајић, Др Милош Јагодић, Др Чедомир Антић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду); Др Дејан Микавица, Др Владан Гавриловић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду); Др Јасмина Милановић (Институт за савремену историју)

Иносјрани чланови редакције:

Др Људмила Васиљевна Кузмичева (Историјски факултет, Московски Државни универзитет М. В. Ломоносов, Москва), Др Венди Брејвел (Школа за словенске и источноевропске студије, Лондон), Др Константин Владимирович Никифоров (Институт за славистику, Руска академија наука, Москва), Др Иван Парвев (Историјски факултет, Универзитет Св. Климент Охридски, Софија), Др Јан Пеликан (Филозофски факултет, Карлов универзитет, Праг), Др Иван Балта (Филозофски факултет, Свеучилиште Ј. Ј. Штросмајера, Осиек)

Секретар редакције:
Др Данко Леовац

Адреса редакције:

Центар за српске студије, Филозофски факултет, Одељење за историју, Чика Љубина 18–20,
11000 Београд

Телефон: 0113206293; *e-mail:* serbian.studies@gmail.com; srpske.studije@f.bg.ac.rs

Publisher:

Center for Serbian Studies
Faculty of philosophy
University of Belgrade

Editor in Chief
Suzana Rajić

Editor of Volume:
Čedomir Antić

Editorial Board:

Dr Radoš Ljušić, Dr Suzana Rajić, Dr Miloš Jagodić, Dr Čedomir Antić (Faculty of Philosophy, University of Belgrade); Dr Dejan Mikavica, Dr Vladan Gavrilović (Faculty of Philosophy, University of Novi Sad); Dr Jasmina Milanović (Institute for Contemporary History)

Foreign members of the Editorial Board:

Dr Ljudmila Vasiljevna Kuzmičeva (Faculty of History, Moscow State University M. V. Lomonosov, Moscow), Dr Wendy Bracewell (School of Slavonic and East European Studies, London), Dr Konstantin Vladimirovič Nikiforov (Institute of Slavic Studies, Russian academy of sciences, Moscow), Dr Ivan Parvev (Faculty of History, University St. Kliment Ohridski, Sofia), Dr Jan Pelikan (Faculty of Arts, Charles University, Prague), Dr Ivan Balta (Faculty of humanities and social sciences, J. J. Strossmayer University, Osijek)

Secretary of the Editorial Board:

Danko Leovac

Address:

Center for Serbian Studies, Department for history, Faculty of philosophy, Čika Ljubina Street 18–20,
11000 Beograd

Telephone: +381113206293; *e-mail:* serbian.studies@gmail.com; srpske.studije@f.bg.ac.rs

Прихваћено за штампу на седници Редакције 10. новембра 2021.

УДК: 94(=163.41)

ISSN 2217-5687

СРПСКЕ СТУДИЈЕ SERBIAN STUDIES

Књ. 12, 2021 / Vol. 12, 2021

Београд
2021.

САДРЖАЈ / CONTENTS

Чланци / Papers

Мирослав Поповић СТО СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА КАТЕДРЕ ЗА СРПСКУ ИСТОРИЈУ (1851–2021) -----	11
Miroslav Popović ONE HUNDRED AND SEVENTY YEARS SINCE THE ESTABLISHMENT OF THE CHAIR OF SERBIAN HISTORY (1851–2021) -----	11
Славиша Негељковић ПРИЗРЕНСКА ЛЕГИЈА И ЊЕНА УЛОГА У ДОГАЂАЈИМА 1862. ГОДИНЕ -----	31
Slaviša Nedeljković THE PRIZREN LEGION AND ITS ROLE IN THE EVENTS OF 1862 -----	31
Немања Томић НАСЕЉАВАЊЕ УЖИЧКОГ КРАЈА ОД 1815. ДО 1878. ГОДИНЕ -----	45
Nemanja Tomić SETTLEMENT OF THE UŽICE REGION FROM 1815 TO 1878 -----	45
Nurbanu Duran THE ISSUE OF OTTOMAN SERBIAN EDUCATION FOLLOWING THE TREATY OF BERLIN ACCORDING TO THE OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS -----	64
Нурбану Дуран ПРОСВЕТНО ПИТАЊЕ КОД ОСМАНСКИХ СРБА НАКОН БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА ПРЕМА ОСМАНСКИМ АРХИВСКИМ ДОКУМЕНТИМА -----	64
Сузана Рајић СТО ЧЕТРДЕСЕТ ГОДИНА ОД ПРВОГ ПОЛИТИЧКОГ УГОВОРА НЕЗАВИСНЕ СРБИЈЕ (1881–2021). ДОБРО И ЗЛО „ТАЈНЕ КОНВЕНЦИЈЕ“ -----	85
Suzana Rajić ONE HUNDRED AND FORTY YEARS SINCE THE FIRST POLITICAL TREATY OF INDEPENDENT SERBIA (1881–2021). GOOD AND EVIL OF “SECRET CONVENTION” ----	85
Данијел Радовић „ГОРДИ СТАРАЦ“ И „ДЕРАН“ О ПОЛИТИЦИ СРБИЈЕ: ЈОВАН РИСТИЋ И МИЛОВАН МИЛОВАНОВИЋ (1888–1899) -----	121
Danijel Radović “PROUD OLD MAN” AND “ENFANT TERRIBLE” ABOUT THE POLITICS OF SERBIA: JOVAN RISTIĆ AND MILOVAN MILOVANOVIĆ (1888–1899) -----	121

Кристиан Јерић
СРПСКИ ПОСЛАНИЦИ НА УГАРСКОМ САБОРУ ОД 1910. ДО 1918. ГОДИНЕ -----142
Kristian Jerić
THE SERB MEMBERS OF THE DIET OF HUNGARY FROM 1910 TO 1918 -----142

Букашин Деговић
ПРОТЕСТИ СРБА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ, СРБИЈИ, ЦРНОЈ ГОРИ
И ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ ПРОТИВ АНЕКСИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ -----175
Vukašin Dedović
PROTEST OF SERBS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, SERBIA, MONTENEGRO,
AND THE OTTOMAN EMPIRE AGAINST THE ANNEXATION
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA -----175

Владимир Кривошејев, Нинослав Станојловић
ПОСЛЕДИЦЕ ПАНДЕМИЈЕ ШПАНСКЕ ГРОЗНИЦЕ 1918. ГОДИНЕ
У ЈАГОДИНИ И ЂУПРИЈИ -----205
Vladimir Krivošejev, Ninoslav Stanojlović
THE CONSEQUENCES OF THE SPANISH FLU IN JAGODINA AND ЂUPRIJA IN 1918 -----205

Љилјана Чолић
МУХАЏИРИ И МАТИЦА -----218
Ljiljana Čolić
MUHAJIRUN AND MATICA -----218

Зоран Ћирјаковић
TRANSITIONAL JUSTICE AGAINST DEMOCRACY IN SERBIA:
AIDING TRANSITIONS OR FACILITATING NEOCOLONIAL INTERVENTIONS -----230
Зоран Ћирјаковић
ТРАНЗИЦИОНА ПРАВДА ПРОТИВ ДЕМОКРАТИЈЕ: ПОМОЋ ТРАНЗИЦИЈИ
ИЛИ ОЛАКШИЦА ЗА НЕОКОЛОНИЈАЛНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ -----230

Грађа / Unpublished Documents

Горан Васин
ЕПАРХИЈА БАЧКА ПО ПОПИСУ ЗА 1916. ГОДИНУ -----261
Goran Vasin
THE EPARCHY OF BAČKA ACCORDING TO THE 1916 CENSUS -----261

Погледи, критике и прикази / Views, Critics and Reviews

- ЈЕДАН ТРЕЗВЕНИ ПОГЛЕД НА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ /
Лидия Ю. Пахомова, *Балканский лакмус. Австро-венгерская политика
в Боснии и Герцеговине и российская дипломатия (1878–1908)*,
Москва, 2021. (Сузана Рајић)----- 289
- ДВАДЕСЕТЕ (књиџа љрва)
(Чедомир Вишњић)----- 296
- Čedomir Antić, *Istorija 21. veka*, Beograd: Nedeljnik, 2020.
(Мирослав Радивојевић)----- 304
- János M. Bak, Géza Pálffy, *Crown and Coronation in Hungary 1000–1916
A. D.*, Budapest: Research Centre for the Humanities,
Hungarian National Museum, 2020. (Кристиан Јерић)----- 307
- Горан Васин, *Лукијан Боїгановић. Крај једне епохе*, Нови Сад, 2020.
(Сузана Рајић)----- 309
- Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срем у Првом свејском рају –
лојалносћ и љреки суд*, Сремска Митровица:
Историјски архив Срем, 2018. (Милош Јагодић)----- 312
- Војнучки дефљтер из 1455. љодине за санџаке Крушевац, Вучиљтрн,
Призрен и вилајете Звечан, Јелеч, Рас, Сенице и Ходигед =1455
*Tarihli Alacahisâr, Vilçitrn ve Prizrin livâlari ve Izveçen, Yeleş, Ras,
Seniçe ve Hodidede vilâyetleri voynuk defteri, tıpkıbasım, transkripsiyon,
MCE 36-03 defterinin kiři adları ve yer adları indeksi*, приредила и уводну
студију написала Татјана Катић, уредник Александар Растовић,
Београд: Историјски институт, 2020. (Александар М. Савић)----- 314
- Војин С. Дабић, *Мала Влашка (PARVA WALACHIA). Прилої иѕторији срїскої
народа у Славонији од XVI до XVIII века*, Нови Сад: Матица српска, 2020.
(Александар М. Савић)----- 316
- Fahd Kasumović, *Na periferiji svijeta islama, Osmanska poreska politika u
Bosanskom ejaletu 1699–1839*, Sarajevo: Orijentalni institut
Univerziteta u Sarajevu, 2021. (Александар М. Савић)----- 319

- Horst Günter Linke, *Fürst Aleksandr M. Gorčakov (1798–1883). Kanzler des russischen Reiches unter Zar Alexander II*, Paderborn: Ferdinand Schöningh/ Brill, 2020. (Данијел Радовић)----- 322
- Дејан Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији: Знамениће личности 1526–1918*, Нови Сад: Прометеј – Радио телевизија Војводине, 2019. (Стеван Дакић)----- 325
- Боривоје Милошевић, *Босна и Херцеговина у вријеме насјанка Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца 1918–1919. године*, Андрићград – Вишеград: Андрићев институт, 2020. (Милош Јагодић) ----- 332
- Јован Мишковић, *Дневнички записи генерала Јована Мишковића (1865–1907). Бележнице 1–3*, приредио Александар М. Савић, Неготин: Историјски архив, 2020. (Жарко Илић)----- 334
- Géza Pálffy, *Hungary between two empires 1526–1711*, Bloomington: Indiana University Press, 2021. (Ненад Нинковић)----- 341
- Politik und Gesellschaft im Vilayet Kosovo und in serbisch beherrschten Kosovo. Berichte der österreichisch-ungarischen Konsult aus dem zentralen Balkan (1870–1914), I–V*, hg. Oliver Jens Schmitt und Eva Anne Frantz, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2020. (Данијел Радовић)----- 347
- Шербо Растодер, Новак Аџић, *Модерна историја Црне Горе 1988–2017, Од ђревраја до НАТО ѓакша*, I–III, Подгорица: ?, 2020. (Чедомир Антић)----- 350
- Српска политичка или државотворна мисао у новом веку? (Драган Симеуновић, *Историја српске ѓолићичке мисли / нови век*, Нови Сад: Православна реч, 2019) (Александар М. Савић)----- 354
- Срби на ѓросѓору Босне и Херцеговине од XV до XX века*, уредник Дејан Микавица, Нови Сад: Филозофски факултет, 2020. (Жарко Илић) ----- 363
- Јована Шаљић Ратковић, *Из ѓурској вакша у ново доба: муслиманско сѓановнићтво Србије 1868–1912*, Београд: Историјски институт, 2020. (Кристина Миличић)----- 369

УДК: 94:342.534(=163.41)(439.2)"1910/1918"
323.1(=163.41)(439)"1910/1918"
Рад примљен: 02.08.2021.
Рад прихваћен: 01.09.2021.

Др Кристиан Јерић
научни сарадник
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
kristianjeric@hotmail.com

СРПСКИ ПОСЛАНИЦИ НА УГАРСКОМ САБОРУ ОД 1910. ДО 1918. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду је на основу званичних *Дневника* Заступничке куће Угарског сабора представљена делатност српских посланика у највишем представничком телу Угарске у току последњег саборског периода пре слома Аустро-Угарске. У ужој Угарској изабрано је девет лица српске националности с програмом владине Националне странке рада, док се број Срба међу делегатима из Хрватске и Славоније на Угарском сабору кретао од дванаест до петнаест. Српски посланици из уже Угарске у Представничком дому заступали су партикуларне интересе становништва својих изборних округа, док су о потребама српског грађанства у Угарској искључиво говорили на основу *Народносној закона* из 1868, стога су своју пажњу усредсредили на културне и просветне потребе српског становништва. Српски делегати Хрватско-славонског сабора штитили су аутономију Хрватске и Славоније од насртаја пештанских властодржаца.

Кључне речи: Угарски сабор, Национална странка рада, Хрватско-српска коалиција, Барон Јосиф Рајачић, Иштван Тиса.

* * *

У српској историографији посвећена је знатна пажња политичкој повесници српског народа у Угарској у периоду од Аустро-Угарске

нагодбе из 1867. до слома Двојне монархије на крају Великог рата 1918. године. Нагласак је стављен на борбу Светозара Милетића и његових истомишљеника окупљених у Српској народној слободоумној странци против мађарске политичке елите, која је тежила консолидацији Угарске кроз помађаривање немађарског становништва.¹ Међутим, услед фузије странке Ференца Деака² и Средње левице Калмана Тисе,³ угарска влада

¹ Први научни радови о политичкој историји српског народа у Угарској од Аустро-Угарске нагодбе из 1867. до слома Хабзбуршке монархије 1918. објављени су у међуратном периоду. Детаљном и квалитетном анализом историјских извора издвајају се радови Васе Стајића, Миховила Томандла, као и Димитрија Кириловића. У послератној српској и југословенској историографији највише пажње повесници Срба у некадашњој Угарској у првој половини и средином XIX века посветио је Душан Ј. Поповић, док је борбу Српске народне слободоумне странке за колективна права српског народа у Угарској кроз биографију Светозара Милетића детаљно приказао Никола Петровић. Сазнања о политичкој историји српског народа у Угарској у наведеном периоду бројним чланцима обогатио је Василије Крестић, који је први посветио већу пажњу настанку и деловању српских нотабилитета у Угарској, као и у Хрватској и Славонији. У скорије време вредне радове о посматраној теми објавио је Дејан Микавица, док је Горан Васин први написао монографију о повесници Српских црквено-народних сабора од 1861. до 1914. године. В. Стајић, *Светозар Милетић. Живо и рад*, Нови Сад, 1926; М. Томандл, *Др. Свешислав Касайновић. Прилој националној и црквено-јолишничкој историји Срба у Војводини*, Панчево, 1940; Д. Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској. Прилој историји српских школа*, Нови Сад, 1935; Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, I–III, Нови Сад, 1957–1963; Н. Петровић, *Светозар Милетић 1826–1901*, Београд, 1958; В. Крестић, *Нојабилитет и њихова јолишка у Угарској и Хрватској*, Сентандрејски зборник 1 (1987), 91–112; Исти, *Срби у Угарској 1790–1918*, Нови Сад, 2013, 283–499; Д. Микавица, *Српско шишање на Угарском сабору 1690–1918*, Нови Сад, 2011; Исти, *Српска Војводина. Од аутономије до јрсаједињења 1683–1918*, Нови Сад, 2018; Г. Васин, *Сабори раскола. Српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, Београд, 2015.

² Ференц Деак од Кехиде (Kehidai Deák Ferenc, Шејтер, 1803 – Будимпешта, 1876), адвокат, саборски посланик, жупанијски судија, министар правде, угарски државник. Од 1833. један је од предводника либералног покрета у доњем дому Угарског сабора, док је у влади Лајоша Баћањија 1848. обављао дужност министра правде. Аутор је знаменитог *Ускршњеј чланка* у којем је 1865. одредио услове мађарске политичке елите за споразум с бечким двором. Уочи и непосредно после Аустро-угарске нагодбе важио је за најзначајнију политичку личност у Угарској.

³ Калман Тиса од Борошјенеа и Сегеда (Borosjenői és szegedi Tisza Kálmán, Гест, 1830 – Будимпешта, 1902), велепоседник, минисар-председник Угарске, предводник Слободоумне странке. Стекао је популарност отворено противећи се преуређењу Аустријске царевине на основу Октобарске дипломе и Фебруарског патента. Није прихватио Деакова начела о потреби за споразумом између Угарске и хабзбуршког двора, али је 1873. ублажио своја начела, те је нагласак ставио на економски развој Угарске. Од 1875. до 1890. обављао је дужност министра-председника Угарске. Пошто је 1877. успешно издејствовао оснивање Аустро-Угарске народне банке, стекао је огромно популарност међу мађарским становништвом, које је остало неокрњено до политичке кризе 1889. настале услед предлога новог закона о оружаним снагама.

је 1875. стекла стабилну већину на Угарском сабору.⁴ Стога је постало илузорно захтевати измену *Народносної закона* у корист немађарских народа,⁵ што се јасно одразило и на расположење српских бирача, те од 1887. до 1901. није изабран на Угарски сабор ни један српски кандидат с програмом српских национално-опозиционих странака. Делатност српских посланика на Угарском сабору из владине Слободоумне странке од 1875. до 1905. представљен је научној јавности.⁶ Пошто је 1910. власт у Угарској поновно припала грофу Иштвану Тиси,⁷ који је од смрти свог оца 1902. предводио Слободоумну странку, јасна је потреба да се прикаже делатност српских заступника на Угарском сабор од избора 1910. до слома Угарске 1918. године. Континуитет је лепо илустрован у чињеници да је од девет српских посланика изабраних 1910. у ужој Угарској с програмом Тисине Националне странке рада (мађ. *Nemzeti Munkapárt*) чак четворо раније заступало програм Слободоумне странке на Угарском сабору. Циљ датог рада је да на основу званичног саборског дневника представи њихову делатност у Представничком дому заједно са активношћу српских заступника делегираних у Будимпешту од стране Хрватско-славонског сабора. Изборна борба је реконструисана на основу оновремених српских

⁴ Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд, 2002, 477–478;

⁵ Угарски сабор је у децембру 1868. усвојио закон *О равнојравности народности* на основу предлога Ференца Деака, који је у складу с мишљењем мађарске политичке елите Угарску сматрао за мађарску националну државу. Стога је према мишљењу мађарских државника једино преостало да се законским путем одреде оквири званичне употребе језика немађарских народа Угарске у управи, правосуђу и просвети. Насупрот мађарским посланицима налазили су се српски и румунски заступници чији се нацрт закона о националном питању заснивао на политичко-територијалној самоуправи немађарских народа. В. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, 288–291; Д. Микавица, *Српска Војводина*, 181–184; Золтан Ђере, *Прилој истраживања закона о равнојравности народности из 1868. године*, Истраживања, бр. 14 (1992), 63–78; К. Јерић, *Национално питање на Угарском сабору од 1861. до 1868. године*, Зборник Матице српске за историју, бр. 90 (2014), 86–94; Pálóskai Ferenc, *A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikusok és intézmények*, Budapest, 2001, 28–33.

⁶ К. Јерић, *Српски посланици на Угарском сабору од 1884. до 1892. године*, Српске студије 6 (2014), 250–282; Исти, *Срби „владиновци”. Српски политичари у ужој Угарској, уписалице угарске владе 1867–1905*, Београд, 2019.

⁷ Гроф Иштван Тиса од Борошјенеа и Сегеда (*Borosjenői és szegedi gróf Tisza István*, Пешта, 1861 – Будимпешта, 1918), правник, доктор политичких наука, саборски посланик, министар-председник Угарске, угарски државник. Обављао је дужност председника владе од 1903. до 1905, као и од 1913. до 1917. године. После смрти Калман Тисе, Иштвановог оца, предводио је владину Слободоумну странку а затим и Националну странку рада, те је и у раздобљу када се формално није налазио на челу угарске владе представљао водећу личност у угарском политичком животу.

и мађарских политичких листова, док су поједина објашњења учињена на основу мађарске и српске научне литературе.⁸

Избори за Угарски сабор 1910. спроведени су у намери да се задобија подршка бирача за промену власти у Угарској. Цар и краљ Фрања Јосиф је 17. јануара наведене године после дуготрајне политичке кризе отпустио кабинет Шандора Векерлеа⁹ и за министра-председника наименовао грофа Кароља Куена-Хедерварија.¹⁰ Векерлеово министарство управљало је Угарском од 8. априла 1906. уз подршку странака окупљених у тзв. Уједињену коалицију.¹¹ Иако је највећу подршку бирача уживала

⁸ Мађарска историографија је посветила бројне радове повесници угарског парламентаризма. Свеобухватан преглед настанка и развоја парламентаризма у Угарској и у Мађарској од 1867. до 1944. пружа монографија Жужане Борош и Данијела Сабоа. Сличан приступ одликује и дело Жана Беранжеа и Кароља Кечкеметија у којем су приказани различити аспекти рада Угарског сабора од 1608. до 1918. године. Употреба прозографске методе при сагледавању дела саборских посланика одликује чланке Јудите Пал и Јожефа Папа. Boros Zsuzsanna, Szabó Dániel, *Parlamentarizmus Magyarországon 1867-1944*, Budapest, 1999; Bérenger Jean, Kecskeméti Károly, *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608-1918*, Budapest, 2008; Judit Pál, *The Study of the Hungarian Elites of the 19th and 20th Century*, Historica. Revue pro historii a přibuzné vědy, Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2014/2, 221–237; Pap József, *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*, Az Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Doktori Iskolája Közleményei, 5, 2014.

⁹ Шандор Векерле (Wekerle Sándor, Мор, 1848 – Будимпешта, 1921), правник, слободни зидар, министар финансија, министар-председник угарске владе. Обављао је дужност министра финансија у кабинету Буле Сапарија од 1889. до 1892, а затим је чак три пута постављан за министра-председника (1892, 1906, 1917). Укупно је провео осам година на челу угарске владе.

¹⁰ Гроф Карољ Куен-Хедервари од Хедервара (Hédervári gróf Khuen-Héderváry Károly, Јесењик, 1849 – Будимпешта, 1918), правник, угарски политичар. Напредовање у политичкој каријери започео је наименовањем за великог жупана Ђурске жупаније, затим је 1883, постављен за бана Хрватске и Славоније. Успешно је створио владину већину у загребачком сабору ослањајући се на Српски клуб, као и на хрватску либералну Народну странку, те је остао близу две деценије на челу Троједне краљевине. Услед поверења Фрање Јосифа наименован је на чело прелазних влада у Угарској 1903. и 1910. године.

¹¹ Уједињена коалиција основана је 1904. поводом измене пословника Угарског сабора помоћу које је председник Представничког дома Иштван Тиса онемогућио деловање опозиционих посланика. Коалицију су до доласка на власт 1906. приступиле Независна и 48-ашка странка, Нова странка Дежеа Банфија, Уставна странка Буле Андрашија, Национална странка Алберта Апоњија, Католичка народна странка, као и Грађанска демократска странка Вилмоша Вачоњија. П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Исџорупја Мађара*, 479–480, 491; Pölöskei F, *A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása 1909–1910*, Budapest, 1963, 15; Исти, *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*, 153–156.

Независна и 48-ашка странка Ференца Кошута,¹² која је на саборским изборима 1906. самостално освојила прека шездесет посто мандата, владар је одбио да за министра-председника одреди Кошута, те је поставио Векерлеа, дисидента из Слободоумне странке. Векерлеов кабинет се под притиском бечког двора одрекао суштине политичког програма Коалиције, одустао је од идеје самосталне Угарске националне банке, као и од оснивања засебне угарске царинске области. Коалициона влада је убрзо стекла неповерење становништва, јер су повећани непосредни порези, а показала се и неспособном да спроведе обећану реформу изборног система у правцу проширења права гласа. Коалиција се формално распала у фебруару 1910, када је предводник Уставне странке гроф Ђула Андраши¹³ заједно с Иштваном Тисом и његовим следбеницима основао Националну странку рада. Нова политичка организација је усвојила програм некадашње Слободоумне странке, односно залагале се за очување Аустро-Угарске нагодбе из 1867. уз потребне реформе, стога је начелно прихватила идеју о општем и тајном праву гласа за пунолетне мушкарце. Ипак, промена изборног система препуштена је новом сазиву Угарског сабора, који је 1910. биран на основу XXXIII законског члана од 1874. године.¹⁴ Правом гласа располагали су угарски држављани мушког пола старији од двадесет година, који нису стајали под старатељством, нити су осуђивани за најтежа кривична дела, уколико су плаћали порез на земљу или некретнину чија је вредности износила барем триста сребрних форинти, или ако су плаћали порез на земљу величине четвртине некадашње урбаријалне сесије. Правом гласа располагали су и трговци, као и занатлије уколико су упошљавали барем

¹² Ференц Кошут од Удварда и Кошута (Udvardi és kossuti Kossuth Ferenc, Пешта, 1841 – Будимпешта, 1914), син мађарског револуционара Лајоша Кошута, грађевински инжењер, угарски политичар. После смрти оца 1894. вратио се из вишедеценијске емиграције у Угарску, те је преузео вођство Независне и 48-ашке странке која је начелно баштинила традицију борбе за угарску независност. Обављао је дужност министра трговине у другој Векерлеовој влади од 1906. до 1910. године.

¹³ Гроф Ђула Андраши Млађи од Чиксенткираљја и Краснахорке (Ifjabb gróf csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrássy Gyula, Требишов, 1860 – Будимпешта, 1929), син некадашњег министра иностраних дела Аустро-Угарске грофа Ђуле Андрашија Старијег, правник, министар унутрашњих дела, министар иностраних дела. Иако је од младости био близак пријатељ Иштвана Тисе, предводио је 1904. дисиденте из владине Слободоумне странке од којих је 1905. настала Уставна странка. После смене друге Векерлеове владе, у којој је обављао дужност министра унутрашњих дела, учествовао је у оснивању Националне странке рада, али је 1913. поново ушао у сукоб са Иштваном Тисом. Постављен је 24. октобра 1918. за последњег министра иностраних дела Аустро-Угарске.

¹⁴ Pölöskei F, *A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása 1909–1910*, 79–81, 119, 138–149; Исти, *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*, 159–163, 164–165.

једног радника, интелектуалци, али и сви појединци који су плаћали барем сто сребрних форинти пореза држави.¹⁵

Табела 1. Број лица с њравом гласа и њихов удео у оиштем сѣановнишѣву муниципѣија јужне Угарске 1909. године¹⁶

Област	Број бирача	Број становника	Постотак бирача
Баја	1.579	20.935	7,54
Суботица	6.040	93.295	6,47
Сомбор	3.443	30.437	11,31
Нови Сад	2.501	33.107	7,55
Бачко-бодрошка жупанија	40.287	629.083	6,40
Торонталска жупанија и град Панчево ¹⁷	41.185	614.389	6,70
Темишвар	4.597	70.262	6,54
Вршац	2.501	27.110	9,23
Тамишка жупанија	27.334	400.459	6,83
Угарска	1.138.684	18.000.137	6,33

¹⁵ К. Јерић, *Српски посланици на Угарском сабору од 1884. до 1892. године*, 254–255; László Révész, *Der ungarische Reichstag 1848 bis 1918. Rechtliche Grundlagen und praktische Umsetzung*, Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VII (Verfassung und Parlamentarismus), 1. Teil (Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften), Wien, 2000, 1021–1026; Bérenger J, Kecskeméti K, *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*, 346–348.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL), K 149: Belügyminisztérium Reservált Iratok (1872-1944), 1909-6-19, Sommás kimutatás az ország összes képviselő választó kerületeiben 1909. évre érvényes állandó névjegyzékbe felvett választók számáról [Сумарни преглед свих изборних округа о броју бирача уписаних у сталне и важеће листе бирача за 1909. годину], Nr. 19, 7. мај 1909, Будимпешта.

¹⁷ Иако су XXVII. законским чланом од 1886. поједина села (Баваниште, Плочица, Острово и Кубин) изузета из панчевачког изборног округа, Војловица је остављена у њему, јер је угарска влада сматрала потребним да обезбеди мађарско-немачку већину приликом избора. Стога је Панчево био један од два града у Угарској, која упркос муниципалним правима, нису имала засебан изборни округ. MNL OL, K 149, 1916-11-17317, Даниел Тибор, панчевачко-вршачки велику жупан, Министарству унутрашњих дела, 8. јун 1916, Панчево, без броја; *Magyar törvénytár-Millenniumi emlékkiadás 1000–1895. 1884–1886. évi törvényczikkek*, Budapest, 1897, 456–457.

Посматране градске муниципије имале су већи удео бирача у општем становништву од сеоских средина у истим областима услед веће заступљености интелигенције, трговаца и занатлија. Једини је изузетак Суботица, чија је структура становништва по занимању била ближа руралним крајевима Угарске него урбаним срединама.¹⁸ Јужноугарске градске муниципије нису знатније одступале по уделу лица с правом гласа у грађанству од просека, пошто је 1909. године 7,12 посто градског становништва у Угарској располагало с правом гласа. Заступљеност бирача од 6,33 посто у општем становништву сврставала је Угарску међу земље с најмањим уделом грађана у политичком животу, јер је у западноевропским државама број бирача у општем становништву износио око 25–30 посто.¹⁹ У Угарској право гласа није проширено од увођења парламентарних установа 1848. све до 1913, те је удео бирача чак и опао са 7,1 посто 1848. на 6,3 посто 1910. године. Поред веома ограниченог права гласа, промена власти је била практично онемогућена јавним гласањем, јер су присталице опозиције редовно излагане притиску управног апарата. Стога је од тринаест опшних избора за Угарски сабор у периоду дуализма опозиција победила свега једном.²⁰

Избори за Угарски сабор 1910. одржани су у периоду од 1. до 10. јуна. У јужноугарским муниципијама гласало се првог дана, осим у Новом Саду где су грађани на биралиште изашли 9. јуна.²¹ Срби су имали апсолутну већину међу бирачима у тителском, старобечејском, великокикиндском и у уздинском изборном округу.²² Ипак, избор српских кандидата није сматран за сигуран услед подељености српских гласача на присталице владине Националне странке рада и на следбенике српских национално-опозиционих странака. Међу опозиционо настројеним српским бирачима већина је подржавала српске радикале Јаше Томића²³ насупротив либералима

¹⁸ К. Јерић, *Историјска географија града Сомбора од 1890. до 1910.* Српске студије, бр. 9 (2018), 226231.

¹⁹ MNL OL, K 149, 1909-6-19; Gerő András, *Az elsőpró kisebbség. Népképviselőt a monarchia Magyarországon*, Budapest, 1988, 59–66.

²⁰ László Révész, *Parteipolitik, Parlamentarismus und Nationalitätenpolitik im liberalen Ungarn*, Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete 9 (1978), 130.

²¹ *Засѣава*, бр. 110, Вечерњи лист, 20. мај / 2. јун 1910; *Исѣо*, бр. 115, Вечерњи лист, 28. мај / 10. јун 1910.

²² Pap József, *A dualizmus kori parlamentarizmus térbelisége*, Régióink története I. 1918: vég és kezdet, szerkeltette Gál Máté, Péterffy Gergely, Eger, 2019, 170, 187.

²³ Јаша Томић (Вршац, 1856 – Нови Сад, 1922), публициста, политичар. После женидбе са Милицом Милетић, кћерком Светозара Милетића, преузима у јануару 1885. уредништво *Засѣаве*. Услед намере да Бечкеречки програм допуни социјално-економским питањима улази у сукоб са Михаилом Мишом Димитријевићем кога је подржао и Михаило Полит-

Михаила Полита-Десанчића.²⁴ За разлику од српских опозиционих кандидата, Срби „владиновци” рачунали су и на гласове несрпског становништва приликом избора. Српски народ из уже Угарске је у претходном сазиву Угарског сабора био представљен са шест заступника. Поред политичког ветерана Михаила Полита-Десанчића, у Сабору су деловали српски радикали Јаша Мркшић,²⁵ Димитрије Мушицки²⁶ и Јован

Десанчић, што је 1887. на Сентомашкој (Србобранској) конференцији довело до распада Српске народне слободоумне странке. Томићева група, која је представљала лево крило некадашње Милетићеве странке, називала се до 1891. Целокупном српском народном слободоумном странком, а затим је преименована у Српску народну радикалну странку. Томић је због убиства Мише Димитријевића провео шест година у затвору од 1890. до 1896. године. Иако је уживао велику популарност у српском народу у Угарској, до распада Аустро-Угарске није обављао ни једну јавну дужност, није биран за посланика на Угарском сабору или на Српским црквено-народним саборима. Активно је учествовао у оснивању Српских народних одбора широм Бачке и Баната у преломним тренуцима почетком новембра 1918. године. На Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи прочитао је 25. новембра 1918. предлог одлуке да се Банат, Бачка и Барања прикључују Краљевини Србији, што је затим и усвојено. Обављао је дужност посланика у Уставотворној скупштини, као и у прва два скупштинска сазива нове државе. Подржао је Видовдански устав, иако је сумњао у заједничку будућност Срба са Хрватима.

²⁴ Михаило Полит-Десанчић (Нови Сад, 1833 – Пуста мира код Темишвара, 1920), доктор правних наука, адвокат, политичар, публициста. Од ране младости учествовао је у друштвено-политичком животу Срба у Хрватској и Славонији. После краткотрајног боравка на Цетињу 1860, где је обављао дужност секретара кнеза Данила, наименован је у априлу 1861. за великог бележника Сремске жупаније, а исте године изабран је и за посланика на Хрватско-славонском сабору. Од 1862. до 1864. деловао је у звању секретара у Хрватској дворској канцеларији у Бечу, а затим је постављен за референта Судбеног стола у Загребу. Изабран је 1865. за иришког посланика на Хрватско-славонском сабору, али се 1867. вратио у Нови Сад, јер су му хрватско-славонске власти после повратка са Етнографске изложбе у Москви забраниле да се бави адвокатуром. Научио је мађарски језик, те је 1870. положио адвокатски испит и у Угарској. Дуги низ година био је најближи сарадник и лични пријатељ Светозара Милетића. Противио се проширењу Бечкеречког програма са социјално-економским захтевима, стога је заједно са Мишом Димитријевићем предводио либерално крило Српске народне слободоумне странке, које је и после јавног сукоба с Томићевим радикалима задржало ранији назив странке. Обављао је дужност посланика на Угарском сабору (1874–1884, 1905–1910), као и на Српским црквено-народним саборима.

²⁵ Јаша Мркшић (Ада, 1860 – ?), земљорадник, политичар. Иако је завршио свега четири разреда народне (основне) школе, обављао је неколико јавних дужности. Био је председник Српске православне црквене општине у Ади, члан епархијске скупштине Бачке епархије, одборник велике општине Ада, заступник на Угарском сабору (1906–1910), посланик на Српским црквено-народним саборима, делегат на Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи (1918), саветник Великог народног савета (1919), као и посланик на Уставотворној скупштини Краљевине СХС.

²⁶ Димитрије Мита Мушицки (Лок, Бачка жупанија, 1868 – Панчево, 1935), адвокат, политичар. Завршио је правне науке у Будимпешти, где је и положио адвокатски испит. Обављао је дужност посланика на Угарском сабору, као и на Српским црквено-народним

Манојловић,²⁷ као и Анрашијевци барон Иван Стојановић²⁸ и Никола Пеша.²⁹ Српски радикали су предизборни збор одржали заједно с мађарском Независном странком Ђуле Јушта³⁰ 13. марта у Сомбору, док су српски либерали своју централну конференцију уприличили 31. марта у Новом Саду.³¹ Услед недостатка страначке инфраструктуре, српски либерали су истакли свега два посланичка кандидата, Михаила Полита-Десанчића у Уздину и Великој Кикинди, као и Стевана Малешевића³² у Панчеву. Малешевић је 8. маја одржао програмски говор у Панчеву, а Полит 22. маја у Уздину. Заговорали су идентичан политички програм, који се у погледу засебних захтева немађарских народа заснивао на резолуцији од двадесет

саборима. После слома Аустро-Угарске изабран је за делегата Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи. Постављен је у марту 1919. за саветника Великог народног савета. У Краљевини СХС а затим и у Краљевини Југославији обављао је дужност члана Државног савета, врховног управног суда.

- ²⁷ Јован Манојловић (Суботица, 1872 – Суботица, 1956), адвокат, политичар. Биран је 1906. у Уздину за посланика на Угарском сабору. После слома Аустро-Угарске био је делегат на Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи, као и посланик у Привременом представништву и у Уставотворној скупштини у Београду. Изабран је 1938. за банског већника Дунавске бановине.
- ²⁸ Барон Иван Стојановић од Лацунаша (Темишвар, 1866 – Лацунаш, Тамишка жупанија, 1916), велепоседник, политичар. Завршио је привредне студије у Бечу, а после очеве смрти 1886. преузео је управу над породичним спахилуком Лацунаш. После два неуспела покушаја изабран је 1905. за посланика на Угарском сабору с програмом владине Слободоумне странке, док је 1906. поновио исти успех, али као присталица Уставне странке. На изборима за Угарски сабор 1910. поновно је освојио мандат с програмом Националне странке рада.
- ²⁹ Никола Пеша (Вршац, 1855 – ?,?), судија, саборски посланик. Студирао је право у Пожуну и Будимпешти, док је од 1882. до 1890. обављао дужност заменика државног тужиоца у Белој Цркви, а затим и судије у истом месту. Премештен је 1902. за судију темишварског Судбеног стола, првостепеног кривичног суда. Заступао је од 1906. до 1918. Белу Цркву на Угарском сабору, прво с програмом Уставне странке, а затим с начелима Националне странке рада.
- ³⁰ Ђула Јушт од Нецпала (Neczpáli Justh Gyula, Њецпали, 1850 – Будимпешта, 1917), правник, политичар, предводник Независне и 48-ашке странке, председник Заступничке куће Угарског сабора (1905–1909).
- ³¹ Застава, бр. 45, Вечерњи лист, 1/14. март 1910; Браник, бр. 62, 20. март / 2. април 1910.
- ³² Стеван Малешевић (Сента, 1842 – Сента 1917), адвокат, чиновник. Завршио је 1867. правне студије у Пешти, а потом се бавио адвокатуром у Сенти и Новом Саду. Обављао је дужност фискала, правног представника, Српске православне црквене општине у Сенти (1879–1881) и Матице српске (1904–1917). Биран је за посланика на Српским црквено-народним саборима 1890. и 1897. године.

и две тачке Народносног конгреса из 1895,³³ док су од општих политичких циљева посебну пажњу посветили подршци општем и тајном праву гласа за пунолетне мушкарце.³⁴ Српски радикали, за разлику од Политових либерала, своје бираче нису подсетили на посебне захтеве немађарских народа,³⁵ те се њихов програм није разликовао од основних циљева њихових сабораца из мађарске Јуштове Независне странке. Радикали су чак и своје кандидате за Угарски сабор истакли уз сагласност Ђуле Јушта, који је заједно с грофом Тивадаром Баћањијем обилазио изборне округе у којима су кандидовани радикалски политичари и позивао несрпско становништво да их подржи. Српски радикали су за посланичке кандидате прогласили Димитрија Мушицког за Уздин, Јована Манојловића за Турски Бечеј, Јашу Мркшића за Белу Цркву, Владислава Манојловића³⁶ за Турску Кањижу и за Велику Кикинду, као и Косту Хаџија за Шајкашку.³⁷ Тисина Национална странка рада кандидовала је из редова својих српских присталица Давида Коњовића³⁸ у Сомбору, Гедеона Дунђерског³⁹ у Кулпину,

³³ На конгресу народности одржаном у Будимпешти усвојен је 10. августа 1895. програм заснован на политичко-територијалној аутономији немађарских народа Угарске, који се суштински није разликовао од предлога немађарских посланика за решење националног питања из 1867. године. Д. Микавица, *Српска војводина*, 255–256.

³⁴ *Браник*, бр. 95, 1/14. мај 1910; Исто, бр. 108, 18/31. мај 1910.

³⁵ Начелно је програм Српске народне радикалне странке усвојен у фебруару 1904. обухватао захтев за политичко-територијалном самоуправом немађарских народа у Угарској. Василије Крестић, Радослав Љушић, *Пројекти и сјашуши српских јолишћких сјранака до 1918. године*, Београд, 1991, 265–267.

³⁶ Владислав Манојловић (Суботица, 1869 – Суботица, 1938), доктор политичких наука, доктор права, адвокат, поседник, велики жупан. После завршених студија бавио се адвокатуром у Суботици. Обављао је дужност председника Српске православне црквене општине у Суботици. Биран је за посланика на Српским црквено-народним саборима. У периоду радикалске већине у Српској црквено-народној аутономији постављен је за члана Саборског одбора, као и Митрополитског црквеног савета. У току Великог рата служио је на руском фронту. На Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи изабран је за члана Великог народног савета, а затим је постављен и за повереника за финансије у Народној управи.

³⁷ *Засјавка*, бр. 59, Јутарњи лист, 17/30. март 1910.

³⁸ Давид Коњовић (Сомбор, 1865 – Сомбор, 1925), адвокат, посланик на Угарском сабору, председник Окружног суда у Сомбору.

³⁹ Гедеон Дунђерски (Сентомаш, 1875 – Будимпешта, 1939), велепоседник, индустријалац, банкар, саборски посланик. Син Лазара Дунђерског, богатог српског привредника из Угарске, чију је имовину наследио и умножио. Докторирао је право на будимпештанском универзитету. Наименован је у децембру 1901. за почасног помоћника средњег начелника у Бачко-бодрошкој жупанији, док је 1910. изабран за посланика на Угарском сабору. Обављао је дужност председника Матице српске од 1911. до 1920. године.

Милана Заку⁴⁰ у Тителу, Ђорђа Радовановића⁴¹ у Старом Бечеју, Живка Богдана⁴² у Турском Бечеју, Ристу Телечког⁴³ у Великој Кикинди, Стевана В. Поповића⁴⁴ у Уздину, барона Ивана Стојановића у Моравици, као и Николу Пешу у Белој Цркви.⁴⁵ Поред странке која их је кандидовала, поједине Србе „владиновце”, Коњовића и Телечког, подржала је и минорна група српских нео(нотабилитета) у сомборској *Слози*, њиховом страначком

⁴⁰ Милан Зака (Сентомаш, 1860 – Будимпешта, 1930), велики жупан, саборски посланик. Још пре завршетка правних студија постао је 1880. део јавног живота Бачко-бодрошке жупанија услед наименовања за почасног подбележника. Обављао је од 1883. до 1890. дужност подбележника, од 1887. с титулом почасног приседника сирочадског стола. Изабран је 1890. за среског начелника Жабаљског среза, док је 1892. први пут освојио мандат посланика на Угарском сабору. Поновио је 1896. исти успех, али се одрекао заступничког места услед наименовања за панчевачко-вршачког великог жупана. Пензионисан је 1908. у наведеном звању. По трећи пут је од 1910. до 1918. заступао на Угарском сабору свој стари изборни округ.

⁴¹ Ђорђе Радовановић (Нови Сад, 1852 – Будимпешта, 1911), адвокат, саборски посланик. Докторирао је право на будимпештанском универзитету, а затим се деценијама бавио адвокатуром у Новом Саду. Обављао је дужност представника у муниципалном одбору града Новог Сада, био је члан патроната Српске православне велике гимназије у истом месту, као и световни члан конзисторије Бачке епархије. Заступао је од 1901. до 1905, као и од 1910. до 1911 старобечејски изборни округ на Угарском сабору.

⁴² Живко Богдан (Иђош, 1853 – Будимпешта, 1913), адвокат, градоначелник, саборски посланик. После завршених правних студија отворио је у Великој Кикинди адвокатску канцеларију, коју је водио до избора за градоначелника истог насеља 1896. године. Обављао је дужност првог човека Велике Кикинде до 1910, када је у Турском Бечеју освојио мандат посланика на Угарском сабору.

⁴³ Риста Телечки (Кумани, 1845 – Велика Кикинда, 1914), жупанијски чиновник, саборски посланик. Завршио је правне студије у Будимпешти, а затим је обављао дужност подбележника Великокикиндског дистрикта. После укидања Дистрикта биран је за приседника сирочадског стола, као и за среског начелника Торонталске жупаније, док се од 1893. до 1896. налазио у звању градоначелника Велике Кикинде. Заступао је једанаест година наведени град на Угарском сабору (1896–1901, 1904–1906, 1910–1914).

⁴⁴ Стеван В. Поповић (Стари Бечеј, 1844 – Земун, 1918), правник, педагог, саборски посланик. После завршених правних студија посветио се педагошкој струци. Постављен је 1868. за управника српске народне (основне) школе у Будимпешти, док је од 1871. до 1883. обављао дужност школског надзорника и референта Будимске и Бачке епархије. Потом је до смрти деловао као управитељ интерната Текелијиног завода у Пешти. Истовремено је годинама уређивао српско и хрватско издање званичног гласила Министарства просвете и богочасти Угарске за народне школе. Обављао је од 1894. до 1905. дужност посланика на Хрватско-славонском сабору, од 1896. до 1905. делегиран је на Угарски сабор. Приликом избора 1910. освојио је у Уздину мандат заступника на пештанском сабору. Био је и посланик на Српским црквено-народним саборима од 1869. године.

⁴⁵ *Браник*, бр. 101, Вечерње издање, 8/21. мај 1910; *Истио*, бр. 104, 13/26. мај 1910;

гласилу.⁴⁶ Коњовића су подржали и српски либерали, јер су сматрали да ни један Србин не сме гласати за мађарског шовинисту Петера Фернбаха, кандидата Јуштове странке у Сомбору.⁴⁷ Коњовић је програмску беседу одржао 24. априла у сали хотела Ловачки рог у Сомбору. На почетку говора истакао је своје угледно порекло. Евоцирао је успомене на свог деду Давида Коњовића, који је одликован поверењем сомборских грађана, те је обављао дужност великог судије и градоначелника, сетио се и свог стрица Антонија Коњовића, некадашњег сомборског градоначелника и посланика на Угарском сабору, као и свог оца Јустина Коњовића, српског нотабилитета и посланика на Српским црквено-народним саборима. Додуше заборавио је навести да му је стриц подржавао Великочекеречки програм Српске народне слободоумне странке Светозара Милетића. Од политичких тема посебну пажњу посветио је националном питању и општем праву гласа. Истакао је да намерава позвати Куен-Хедерваријеву владу на строго поштовање *Народносної закона*, те да је спреман помоћи у реализацији сваке идеје која има за циљ унапређење просветних и културних прилика угарских Срба. У погледу другог питања сврстао се међу присталице општег и тајног права гласа.⁴⁸ Приликом избора за Угарски сабор 1910. Срби су кандидовани с три различита политичка програма. Национална странка рада истакла је девет српских кандидата, српски либерали два, а Српска радикална странка пет.

⁴⁶ *Слоја*, бр. 20, 16/29. мај 1910.

⁴⁷ *Браник*, бр. 101, Вечерње издање, 8/21. мај 1910.

⁴⁸ *Слоја*, бр. 16, 18. април / 1. мај 1910.

Табела 2. Распореда мандата у Бачко-бодрошкој, Торонталској и Тамишкој жујанији приликом избора за Угарски сабор 1910. године⁴⁹

		Бачко-бодрошка ж.	Торонталска ж.	Тамишка ж.	Угарска
Национална странка рада	Број	16	12	11	256
	%	94,12	92,31	100	61,98
Кошутова Независна странка	Бр.	/	1	/	51
	%	/	7,69	/	12,35
Јуштова Независна странка	Бр.	1	/	/	44
	%	5,88	/	/	10,65
67-аши ван странке	Бр.	/	/	/	21
	%	/	/	/	5,08
48-аши ван странке	Бр.	/	/	/	12
	%	/	/	/	2,91
Католичка народна странка	Бр.	/	/	/	13
	%	/	/	/	3,14
Румунска народна странка	Бр.	/	/	/	5
	%	/	/	/	1,21
Словачка народна странка	Бр.	/	/	/	3
	%	/	/	/	0,72
48-ашка и независна странка земљопоседника	Бр.	/	/	/	5
	%	/	/	/	1,21
Демократска странка	Бр.	/	/	/	2
	%	/	/	/	0,48
Хришћанско- социјалистичка странка	Бр.	/	/	/	1
	%	/	/	/	0,24
Укупно	Бр.	17	13	11	413
	%	100	100	100	100

⁴⁹ Az 1910. évi június hó 21-ik napjára összehívott Országgyűlés Képviselőháza tagjainak betűsoros név-, lakás- és törvényhatóságok szerinti névjegyzéke, összeállította a Képviselőház kiadóhivatal, Budapest, 1913, 42, 51–52, 54–57; Boros Zs, Szabó D, *Parlamentarizmus Magyarországon 1867-1944*, 149–150.

Пошто је од пада (друге) Векерлеове владе до избора 1910. прошло нешто мање од пола године, опозиција је оптимистично ушла у изборну борбу. Међутим, владина Национална странка рада освојила је близу 62 посто мандата, док је присуство Независне странке у Угарском сабору опао с преко 61 посто посланичких места у претходном сазиву Сабора на 23 посто подељених између Кошутове и Јуштове фракције. Поновно је дошла до изражаја ранија слабост Независне странке. Услед шовинистичке реторике није успела да придобије подршку становништва у национално мешовитим срединама, што се јасно види и из изборних резултата у јужноугарским муниципалијама. У Барањској жупанији и граду Печују, где су Мађари били заступљени с преко 56 посто у општем становништву, опозиција је освојила половину мандата од којих је већина припала Независној странци, док им је у национално хетерогеним срединама Бачке и Баната од расположивих четрдесет и једног заступничког места припало свега три. Тежак пораз претрпеле су и национално-опозиционе странке немађарских националности. У Угарском сабору је после избора 1906. деловало тридесет осам заступника који су захтевали ревизију *Народног закона*, а у новом саборском периоду мандате је освојило њих осморо.⁵⁰ Од седам српских национално-опозиционих кандидата ни један није изабран. Политички ветеран Михаило Полит-Десанчић тешко је поражен и у Великој Кикинди и у Уздину. У Уздину је владин кандидат Стеван В. Поповић освојио 2.277 гласова, Полит 706, а српски радикал Димитрије Мушички 721, те је мандат задобио Поповић с већином од 850 бирача. У Великој Кикинди је „владиновац” Ристо Телечки надмашио Полита и радикала Владу Манојловића са 652 гласа већине. Влада Манојловић је остао у мањини и у Турској Кањижи где га је победио Тисин кандидат Бела Талијан с разликом од 1.101 гласа. У Турском Бечеју је такође тријумфовао Србин с владиним програмом над српским национално-опозиционим кандидатом, пошто је Живко Богдан задобио подршку 1.037 бирача, док се за српског радикала Јована Манојловића определило 850 лица мање. У Панчеву је поражен српски либерал Стеван Малешевић, пошто је освојио мање гласова и од владиног кандидата Ернеа Данијела, али и од јуштовца Милана Добровића. Изабран је Данијел с већином од 1.551 гласа.⁵¹ Срби „владиновци” су и у Бачкој победили у свим изборним окрузима у којима су истакнути. У Сомбору је Давид Коњовић с 1.432 гласа надмашио јуштовца Петера Фернбаха који је освојио подршку 1.049 бирача. За Коњовића је гласало 927 сомборских Срба, а за Фернбаха 86.⁵² У Старом Бечеју је Ђорђе

⁵⁰ Boros Zs, Szabó D, *Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1944*, 149–150.

⁵¹ *Torontál*, бр. 124, 2. јун 1910.

⁵² Слоја, бр. 21, 23. мај / 5. јун 1910; *Magyar Országgyűlés. A Főrendiház és Képviselőház tagjainak életrajzi adatai*, szerkeszti Vásárhelyi Ferenc, Budapest, 1910, 216.

Радовановић с програмом Националне странке рада победио с већином од 179 гласа Шому Вишонтаија, једног од предводника Јуштове Независне странке.⁵³ Гедеон Дунђерски је с већином од 373 гласа надмашио Стефана Николића, који се кандидовао са српским национално-опозиционим програмом, али није припадао ни једној српској странци.⁵⁴ Милан Зака је у Шајкашкој победио с већином од 1.137 гласа српског радикала Косту Хаџију.⁵⁵ У Тамишкој жупанији српски кандидати с владиним програмом истакнути су у Белој Цркви и у Моравици. У Белој Цркви је Никола Пеша задобио подршку 2.655 бирача, а његов противкандидат Еуген Штајнакер из редова Саске народне странке освојио је 463 гласа.⁵⁶ У Моравици је барон Иван Стојановић победио Каја Бредичеануа, кандидата Румунске народне странке, с већином од 219 гласова.⁵⁷ Приликом избора за Угарски сабор 1910. мандате је освојило деветоро српских кандидата из редова владине Националне странке рада. У пет изборна округа победили су Србе са српским национално-опозиционим програмом, у два изборна округа тријумфовали су над кандидатима Јуштове Независне странке, док су у по једном случају надмашили присталице национално-опозиционих странака Румуна и Саса. Од петоро кандидата Српске радикалне странке није изабран ни један, као ни од два кандидата српских либерала. Пошто је услед рата мандат Угарског сабора трајао осам година, дошло је до знатних личних промена и међу српским посланицима на Угарском сабору. Тако је од 1911, после смрти Ђорђа Радовановића, старобечејски изборни округ заступао Богдан Дунђерски⁵⁸, док је од 1913, после смрти Живка Богдана, Турски Бечеј на Угарском сабору представљао Иван Ивановић.⁵⁹ Последњи избори

⁵³ *Pesti Hírlap*, бр. 131, 2. јун 1910; *Magyar Országgyűlés*, 257.

⁵⁴ *Pesti Hírlap*, бр. 131, 2. јун 1910.

⁵⁵ *Isto*.

⁵⁶ *Pesti Hírlap*, бр. 131, 2. јун 1910; *Magyar Országgyűlés*, 252.

⁵⁷ *Pesti Hírlap*, бр. 131, 2. јун 1910; *Magyar Országgyűlés*, 282.

⁵⁸ Богдан Дунђерски (Сентомаш, 1861 – Стари Бечеј, 1943), велепоседник, саборски посланик. Завршио је Пољопривредну школу у Бечу и у потпуности се посветио управи својих поседа. Изабран је 1911. у Старом Бечеју на допунским изборима услед смрти заступника Ђорђа Радовановића за посланика на Угарском сабору. У току мађарске окупације Бачке Ласло Бардоши, мађарски министар-председник, поставио га је 1942. за посланика на Мађарском сабору.

⁵⁹ Иван Ивановић (Баја, 1859 – Будимпешта, 1937), адвокат, саборски посланик. На подстицај оца Павла, који је учествовао у оснивању владине Слободоумне странке, рано се укључио у јавне послове. Био је члан муниципалног одбора града Баја и муниципалног одбора Бачко-бодрошке жупаније. Заступао је у два мандата (1896–1901) кулпински изборни округ на Угарском сабору, а поново је 1913. изабран за заступника на допунским изборима у Турском Бечеју. Водио је адвокатску канцеларију у Будимпешти.

за Угарски сабор у јужној Угарској пре избијања Великог рата одржани су 7. маја 1914. у Великој Кикинди услед смрти заступника Ристе Телечког. За мандат су се надметали Михаило Полит-Десачнић, који је поред подршке властите странке задобио и поверење српских радикала, те је наступао као кандидат удружене српске опозиције, и Никола Табаковић,⁶⁰ чиновник Министарства домобранства с програмом владине странке. Табаковић је освојио поверење 1.197 бирача, а Полит подршку 753 гласача, стога је победио „владиновац” с већином од 444 гласа.⁶¹ Међу српским посланицима из уже Угарске до краја рата дошло је до још две личне промене. У мају 1916. преминуо је барон Иван Стојановић, те је Моравицу на Угарском сабору заступао барон Ђерђ Манаси-Барко, док је од марта 1918. услед смрти Стевана В. Поповића уздински изборни округ представљао Ђорђе Дунђерски,⁶² брат Гедонеа Дунђерског.⁶³ Поред српских посланика из уже Угарске прилику да на Угарском сабору заступају српске националне интересе имали су и српски делегати из Хрватско-славонског сабора. У посматраном саборском периоду од 1910. до 1918. дужност заступника у Представничком дому Угарског сабора обављало је укупно двадесет Срба из Хрватске и Славоније с програмом Хрватско-српске коалиције.⁶⁴ Пошто су

⁶⁰ Никола Табаковић (Велика Кикинда, ? – ?, ?), државни чиновник, саборски посланика. Прошао је у Министарству домобранства сва чиновничка звања од конциписте до одсечног саветника. Уочи избора за саборског посланика руководио је преводилачким одељењем за српско-хрватски језик.

⁶¹ Димитрије-Мита Клицин, *Оглomци из новије ђолишичке исџорије војвођанских и џроједничких Срба (1902–1914)*, Нови Сад, 1938, 22–23.

⁶² Ђорђе Дунђерски (Сентомаш, 1873 – Нови Сад, 1950), велепоседник, индустријалац. Завршио је Трговинску школу у Будимпешти, а затим је студирао агрономију у Немачкој. Није изражавао склоност ка јавним пословима, водио је бонвивански живот.

⁶³ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviseľházának naplója*, Tizenegyedik kötet, Budapest, 1911, 417; *Isto*, Tizenkilencedik kötet, Budapest, 1913, 83; *Isto*, Harminadik kötet, Budapest, 1916, 25; *Isto*, Harminckilencedik kötet, Budapest, 1918, 5.

⁶⁴ Хрватско-српска коалиција настала је 12. децембру 1905. на основу споразума српских и хрватских предводника ради очувања аутономије Хрватске и Славоније, као и борбе против италијанских тежњи у Далмацији. Настанку Коалиције претходиле су у октобру 1905. Ријечка и Задарска резолуција у којима је, поред осталог, захтевана широка културна, просветна, економска и политичка аутономија за Хрватску и Славонију, али и прикључење Далмације наведеној покрајини. Приступиле су јој Хрватска странка права, Хрватска пучка напредна странка, Социјалдемократска странка Хрватске, Српска самостална странка, Српска народна радикална странка, као и Самостални клуб, у којем су били поједини утицајни посланици загребачког сабора (Франо Супило, гроф Мирослав Кулмер, барон Владимир Николић-Подрински и други). Социјалдемократе и српски радикали напустили су убрзо Коалицију. Коалиција је после избора 1906. преузела управу над Троједном краљевином уз подршку угарске коалиционе владе, али је убрзо услед

услед нестабилне политичке ситуације у Хрватској и Славонији после 1910. обављени саборски избори и 1911, као и 1913, број српских делегата из Троједне краљевине на Угарском сабору кретао се од дванаест до петнаест. Највише их је делегирано на Угарски сабор после избора 1910, а најмање после 1911. године. Пошто је 1913. Хрватско-српска коалиција поново освојила већину мандата на загребачком сабору, број српских делегата из Хрватске и Славоније у Представничком дому Угарског сабора порастао је с дванаест на четрнаест.⁶⁵

Табела 3. Учешће српских посланика у одборима Угарског сабора 1910–1918.⁶⁶

Име посланика, изборни округ. Из уже Угарске:	Чланство у сталним одборима Угарског сабора.
Живко Богдан (Турски Бечеј)	Правосудни одбор
Гедеон Дунђерски (Кулпин)	Пољопривредни одбор
Милан Зака (Тител)	Управни одбор
Давид Коњовић (Сомбор)	Привредни одбор, Одбор за ревизију завршног рачуна
Никола Пеша (Бела Црква)	Правосудни одбор
Стеван В. Поповић (Уздин)	Одбор за уређење водених токова
Ђорђе Радовановић (Стари Бечеј)	Правосудни одбор
Барон Иван Стојановић (Моравица)	Одбор за изградњу споменика краљици Јелисавети

железничке прагматике, увођења мађарског језика у службену употребу на железницама Хрватске и Славоније, дошло до сукоба између Коалиције и мађарских политичких странака. У припреми анексије Босне и Херцеговине владајући кругови у Бечу и Пешти припремили су оптужбе за велеиздају против српских и хрватских предводника, што је 1909. резултирало загребачким велеиздајничким процесом и бечким Фридјунговим процесом. Услед незадовољства понашањем Коалиције поводом оптужби на његов рачун, Франо Супило је 1909. напустио Коалицију и њено вођство препустио Светозару Прибићевићу. Коалиција је уз краће прекиде одржала већину у Хрватско-славонском сабору све до слома Аустро-Угарске. Mirjana Gross, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906–1907*, Beograd, 1960, 5–22, 178–202; В. Крестић, Р. Љушић, *Пројраму и сѣаѣуѣи*, 331–333; Д. Микавица, *Српска ѣолиѣиѣа у Хрѣаѣској и Славонији 1538–1918*, Нови Сад, 2015, 296–298, 305–306.

⁶⁵ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviseletének irományai*, Tizenhedik kötet, Budapest, 1912, 147; *Isto*, Harmickilencedik kötet, Budapest, 1915, 434.

⁶⁶ На основу списка и дневника Угарског сабора: *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviseletének irományai*, I–LXVI, Budapest, 1910–1918; *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviseletének naplója*, I–LXVI, Budapest, 1910–1918.

Име посланика, изборни округ. Из уже Угарске:	Чланство у сталним одборима Угарског сабора.
Риста Телечки (Велика Кикинда)	Одбор за ревизију завршног рачуна
Богдан Дунђерски (Стари Бечеј, од 1911. године)	Привредни одбор
Иван Ивановић (Турски Бечеј, од 1913. године)	Верификациони одбор
Никола Табаковић (Велика Кикинда, од 1914. године)	/
Ђорђе Дунђерски (Уздин, од 1918. године)	/
Из Хрватске и Славоније:	
Јован Бањанин (Удбина, до 1911. године)	/
Петар Белобрк (Слатина, до 1911. године)	/
Буде Будисављевић (Вргинмост, до 1913. године)	Одбор за оружане снаге
Петар Крајновић (Срб)	/
Гавро Манојловић (Илок)	Саобраћајни одбор, Одбор за верификацију саборског дневника
Васа Муачевић (Војнић)	Пољопривредни одбор, члан-заменик угарске делегације
Барон Владимир Николић-Подрински (Огулин)	Члан угарске делегације
Павле Обрадовић (Грачац до 1913, Удбина од 1913. године)	/
Душан Пелеш (Глина до 1911, Костајница од 1913. године)	/
Јован Половина (Брлог, до 1911. године)	/
Александар Поповић (Даљ, до 1913. године)	/
Душан Поповић (Сремска Митровица)	Бележник Представничког дома
Светозар Прибићевић (Кореница)	/

Име посланика, изборни округ. Из уже Угарске:	Чланство у сталним одборима Угарског сабора.
Светислав Шумановић (Моровић)	Финансијски одбор
Богдан Стојановић (Костајница, до 1913. године)	/
Миленко Марковић (Пакрац, од 1911. године)	/
Никола Ерцеговац (Глина, од 1913. године)	/
Светислав Поповић (Шимановци, од 1913. године)	/
Барон Јосиф Рајачић (Даљ, од 1913. године)	/
Стеван Симеоновић-Чокић (Мартинци, од 1913. године)	/

Пошто су сви српски посланици из уже Угарске изабрани с програмом Националне странке рада, очекивано су приликом гласања без посебног образложења подржавали владине предлоге. Прилику да Сабору представе партикуларне интересе свог изборног округа или српског становништва у Угарској пружале су буџетске расправе, као и дебате законских чланова који су се посебно односили на положај српског народа у Угарској или на међудржавне односе Аустро-Угарске и Србије. Од српских посланика први се Сабору обратио Стеван В. Поповић. Затражио је реч 19. децембра 1910. у току расправе трговинског споразума између Двојне монархије и Србије. У уводном делу беседе осврнуо се на поскупљење меса у Угарској, што је влада покушавала умањити увозом свиња из Србије. Истакао је прагматично гледиште да у људској исхрани месо не игра главну улогу, те је позвао становништво да мање конзумира месо. Чак је навео и свој лични пример како је после поскупљења дувана престао пушити, иако је некада палио и до сто цигарета дневно. Централни део Поповићевог говора испунила су његова разматрања о српско-мађарским односима. Констатовао је жалосну чињеницу да Мађари слабо познају прошлост, културу и језик српског народа, иако су, према говорниковом мишљењу, у случају сукоба западне и источне цивилизације уперени на сарадњу с балканским народима међу којима Срби имају главну улогу. У намери да се наведена бољка превазиђе препоручио је угарској влади и мађарској научној заједници да већу пажњу посвети књигама о српском народу и Србији. На крају беседе је без разматрања конкретних одредби трговинског споразума

прихватио владин предлог.⁶⁷ Расправу државног буџета за 1911. искористила су тројица Срба „владиноваца“ да своје мишљење поделе с осталим посланицима. Никола Пеша је говорио о просвети и правосуђу, док су Стеван В. Поповић и Живко Богдан беседили искључиво о просветним приликама. Пеша се први пут обратио Сабору 6. априла 1911. у току опште расправе државног буџета. У сажетом говору подвукао је домољубиво држање банатских Срба и Румуна према угарској држави, те је затражио од владе ревизију просветне политике грофа Алберта Апоњија⁶⁸, пређашњег министра просвете и богочасти, јер је изузетно негативно оцењена међу немађарским становништвом Угарске.⁶⁹ Пеша је другу беседу поводом државног буџета за 1911. одржао 21. јуна у току расправе у појединостима. Подржао је меморандум судија и тужилаца министру правде у којем су захтевали побољшање материјалног положаја запослених у правосуђу. Замолио је надлежног министра да се приликом наименовања судија у немађарским срединама води рачуна и о познавању језика месног становништва појединих кандидата. Такође се изјаснио против евентуалног укидања Судбеног стола, првостепеног кривичног суда, у Белој Цркви.⁷⁰ Богдан се 20. маја 1911. обратио Заступничкој кући у току претреса буџета Министарства просвете и богочасти. На почетку беседе се критички осврнуо на постојеће грађанске школе, за које је тврдио да не задовољавају своју намену односно да не пружају довољно практичног знања за будуће сеоске газде и трговце. Позвао је министра просвете и

⁶⁷ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Harmadik kötet, Budapest, 1910, 168–172.

⁶⁸ Гроф Алберт Апоњи од Нађапоња (Gróf nagyarponyi Arponyi Albert, Беч, 1846 – Женева, 1933), министар просвете и богочасти, угарски државник. После студија права дуже време боравио је у Немачкој, Енглеској и Француској, а затим се посветио јавним пословима. Обављао је дужност саборског посланика уз краће прекиде од 1875. па све до своје смрти 1933. године. Два пута, 1906. и 1917, постављан је за министра просвете и богочасти. Међу немађарским народима Угарске упамћен је према школском закону који не само да је захтевао обавезно изучавање мађарског језика у свим школама Угарске, већ је и прописивао за дужност учитеља да омладину васпитава у мађарском домољубивом духу. Предводио је мађарску делегацију на Париској мировној конференцији, где је оштро критиковао услове примирја између Мађарске и Антанте. После рата улагао је знатне напоре да јавност победничких држава, пре свега Енглеске, придобије за ревизију Тријанонског мировног уговора. О Апоњијевом школском закону видети: *Magyar törvénygyűlés*, Budapest, 1908, 370–394; Д. Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, 55–73.

⁶⁹ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Hatodik kötet, Budapest, 1911, 488–491.

⁷⁰ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Kilencedik kötet, Budapest, 1911, 67–68.

богочасти да изађе у сусрет молби Велике Кикинде, те да се у споменутом граду оснује грађанска школа са седам разреда, иако просветни закони Угарске нису познавали такву установу. Надаље је упозорио владу на бедан положај учитеља и затражио да се њихова примања изједначе с платама чиновника деветог платног разреда, јер располажу с истим степеном образовања. У погледу оснивања трећег угарског универзитета предложио је да се он утемељи у Сегедину, пошто Јужној Угарској недостају виша училишта. На крају говора замолио је да се влади наклоњена политика Срба у Угарској награди кроз државну дотацију српским просветним и културним установама.⁷¹ На Богданову беседу осврнуо се 16. јуна гроф Јанош Зичи,⁷² министар просвете и богочасти. У потпуности се усагласио с мишљењем да је потребна реформа грађанских школа у Угарској, али је решење одложио до темељне реорганизације угарског средњег образовања. Министар се залагао за укидање грађанских школа, јер је сматрао да се у њима деца школују за махом непотребне чиновнике. У погледу државне дотације српским просветним и културним установама, подвукао је своју намеру да од наредне године значајно повећа државну потпору Српској православној карловачкој митрополији.⁷³ О просветним приликама беседио је и Стеван В. Поповић 10. јуна на основу свог вишедеценијског педагошког искуства. На почетку излагања разматрао је велику смртност код новорођенчади у Угарској, те је препоручио одржавање курсева о здрављу деце за мајке у руралним срединама. Затим се осврнуо на слаб материјални положај младих учитеља, стога је предложио да се бесплатне железничке карте обезбеде не само за учитеље већ и за њихове породице. Поводом преоптерећености угарских гимназија напоменуо је да многи родитељи непотребно уписују своју децу у гимназије, те да је потребно омладину упутити на изучавање заната. Потом је са жаљењем истакао да се не поштују одредбе *Народносног закона* из 1868, јер у многим областима немађарском становништву није обезбеђено средње образовање на матерњем језику. За пример је навео да се српски језик изучава у панчевачкој, вршачкој и великобечкеречкој гимназији као ванредни предмет, док је у потпуности изостављен из наставног плана сомборске и великокикиндске гимназије. Беседу је наставио освртом на угарско

⁷¹ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Hetedik kötet, Budapest, 1911, 499–501.

⁷² Гроф Јанош Зичи од Зича и Вазоњкеа (Gróf zicsi és vázsonykői Zichy János, Нађланг, Фејерска жупанија, 1868 – Нађланг, 1944), велепоседник, правник, министар просвете и богочасти (1910–1913, 1918).

⁷³ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Nyolcadik kötet, Budapest, 1911, 376–377.

високо школство. Напоменуо је да се српска омладина слабо уписује на угарске универзитете услед непознавања мађарског језика. Стога је препоручио да се при угарским универзитетима оснују течајеви за учење мађарског језика од почетног нивоа. Такође је резигнирано констатовоа да се при угарским министарствима немађарска омладина запошљава у малом броју. Опоменуо је мађарске посланике да не постоји страх од српских националних тежњи, јер је српска национално-опозициона политика реликт прошлости, што илуструје и беседникова изборна победа над Михаилом Политом-Десанчићем. На крају говора затражио је државну помоћ за српске културне и црквено-народне просветне установе. Посебно је истакао потребу да држава дотира рад Матице српске и Српског народног позоришта у Новом Саду. Представнички дом је обраћање Стевана В. Поповића испратио уз бурно одобравање његове мађаронске политичке оријентације.⁷⁴ Упркос обичају да посланици већине Угарског сабора не постављају интерпелације влади, Живко Богдан се 27. новембра 1912. у име свих српских заступника обратио квалификованим питањем министру-председнику Ласлу Лукачу⁷⁵ поводом краљевског рескрипта од 11. јула 1912. на основу којег су стављене ван снаге темељне уредбе српске црквено-народне аутономије настале после Царског рескрипта од 10. августа 1868. године. На почетку обраћања истакао је велику узнемиреност и разочарење српског народа у Угарској због укидања српских црквено-народних уредби, те је опоменуо владу да одустане од јачања црквеног елемента на штету световног у српској аутономији. Упитао је министра-председника због чега су укинуте српске црквено-народне уредбе, на којим основама влада намерава реорганизовати српску црквено-народну аутономију, као и да ли министар-председник намерава предложити Круни сазив Српског сабора у току 1913. године. На постављена питања уследио је одговор министра-председника Ласла Лукача на истој седници. Лукач се прво кратко осврнуо на писање српских листова о укидању односно суспензији српске црквено-народне аутономије. Подвукао је да су наводи у српској штампи сасвим произвољни, јер су стављене ван снаге искључиво оне уредбе за које се временом показало да не служе ни интересима Православне цркве ни угарске државе. Повод за укидање појединих црквено-народних уредби, према речима министра-председника, пружио је отпор Митрополитског црквеног савета приликом спровођења у дело *Синодској љавилника*. Влада је са *Синодским љавилником* намеравала

⁷⁴ *Isto*, 277–284.

⁷⁵ Ласло Лукач од Ержебетвароша (Erzsébetvárosi Lukács László, Златна, Доњофејерска жупанија, 1850 – 1932, Будимпешта), правник, министар финансија (1895–1905, 1910–1912), министар-председник (1912–1913).

одредити делокруг Архијерејског синода на основу постојеће праксе. Једину новину представљао је члан, који је предвиђао да Синод делује као крајња инстанца у црквено-дисциплинарним питањима уместо угарске владе. Међутим, Митрополитски црквени савет није прихватио наведено решење, јер је сматрао да једино Црквено-народном сабору припада право усвајања црквено-дисциплинарног правилника унутар српске аутономије. С друге стране влада је тврдила да став Митрополитског црквеног савета није у складу са *Саборским усјројсјвом*, пошто *Саборско усјројсјво* црквено-дисциплинарна питања препушта искључивој надлежности Архијерејског синода. Поред наведеног повода, влада је закључила да је потребно укинути *Саборско усјројсјво* и *Изборни ред*, јер се временом показало да су Српски црквено-народни сабори претежно расправљали о политичким, а не о црквеним и школским питањима.⁷⁶ Главни проблем у *Изборном реду* представљала је одредба према којој су свештеничке посланике бирала лица, не само из духовног, већ и из световног реда, услед чега су на Српском сабору превагу стекли политички циљеви световњака на уштрб интереса државе и Православне цркве. Затим је Лукач подвукао да влада намерава очувати ранији број посланика из оба сталежа, али уз засебан избор заступника из духовног реда односно да свештеничке посланика искључиво бирају лица из црквеног сталежа. Напоменуо је да се не жели унапред дистанцирати од идеје да се број посланика на Српском сабору допуни вирилистима, уколико се црквени и световни прваци српског народа у Угарској усагласе с наведеном идејом. На крају је подвукао своју спремност да Круни предложи сазивање Српског црквено-народног сабора чим добије потребне гаранције од меродавних световних и духовних првака српског народа да у Црквено-народном сабору неће деловати политичке странке. Додао је да влада не намерава октроисати органски статут српске аутономије, те да наведену дужност у складу са законима препушта Српском сабору. После одговора министра-председника реч је поново узео Богдан. Он је у своје име прихватио мишљење министра-председника, а затим га је позвао да се обрати српском митрополиту-патријарху с циљем да што пре отпочну разговори српских световних и црквених предводника о будућем устројству српске црквено-народне аутономије.⁷⁷ Стеван В.

⁷⁶ Упркос тежњи појединих српских политичара да на Црквено-народним саборима разматрају политичка питања, на њима се искључиво расправљало о црквеним, имовинским и просветним предметима. Стога је нетачна констатација министра-председника Лукача да се радња Српских сабора кретала ван законитих оквира. Опширније о раду Српских црквено-народних сабора у периоду аустро-угарског дуализма: Г. Васин, *Сабори раскола. Српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, Београд, 2015.

⁷⁷ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képvisezőházának naplója*, Tizenhetedik kötet, Budapest, 1913, 123–127.

Поповић је своју бригу за омладину осведочио и 27. фебруара 1913. приликом опште расправе законског предлога о судовима за малолетне делинквенте. У сажетом излагању поздравио је оснивање посебних кривичних судова за малолетнике, те је на основу свог искуства у раду с омладином предложио да се казнено-поправни заводи за малолетнике успоставе широм Угарске, јер је повољније морално посрнулу омладину преваспитавати у мањим групама. Говор је закључио жељом да се у рехабилитацију малолетних криминалаца укључе и цркве, као и верске заједнице свих признатих конфесија. На Поповићеву беседу осврнуо се Геза Кенеди, предлагач законског нацрта. Он је истакао да децентрализација казнено-поправних завода за малолетна лица није спроводљива, јер је потребно осуђенике научити како да легално зараде новац, стога их је неопходно упутити на рад у већа индустријска постројења, што није изводљиво у мањим срединама.⁷⁸ Од српских посланика на Угарском сабору из уже Угарске посланицима се у току Великог рата једини обратио Никола Пеша с две кратке беседе. Прву је одржао 14. децембра 1915. приликом расправе закона о унапређењу материјалног положаја државних службеника у намери да пред Сабором подржи молбу умировљених државних чиновника, војних официра и железничара за доделу накнаде услед скупине, коју је управо он истог дана поднео Сабору. Сажето се осврнуо на општу немаштину услед ратних прилика, те је замолио владу да материјално припомогне умировљеним државним службеницима и њиховим породицама.⁷⁹ Други пут се обратио посланицима 27. јуна 1917. поводом расправе буџета за 1918. годину. Похвалио је владу због повећања прихода запослених у правосуђу, а затим се осврнуо на злоупотребе приликом реквизиције стоке, коња и пољопривредних производа за потребе оружаних снага у белоцркванском срезу. На крају говора је истакао да сви становници Угарске без обзира на националност ревносно спроводе своје дужности према отаџбини што је поткрепио чињеницом да су све општине белоцркванског среза убележиле ратни зајам.⁸⁰ Иако је српско становништво уже Угарске на Угарском сабору представљало чак девет посланика истовремено, укупно су одржали свега седам беседа и поставили једну интерпелацију. У својим говорима углавном су заступали посебне интересе својих изборних округа с изузетком Стевана В. Поповића, који се осврнуо и на српско-мађарске односе, као и на васпитање омладине уопштено. У циљу одбране српских националних интереса у Угарској

⁷⁸ *Isto*, 43–44, 46.

⁷⁹ *Isto*, 496–497.

⁸⁰ *Isto*, 185–186.

Поповић, Богдан и Пеша позвали су угарску владу на поштовање *Народносној закона* из 1868, а затражили су и државне субвенције за српске просветне и културне установе. Наведена интерпелација коју је Сабору прочитао Богдан односиле се на владину интервенцију у српској црквено-народној аутономији услед које су стављене ван снаге све црквено-народне уредбе усвојене после владарског рескрипта од 10. августа 1868. године.

Српски делегати Хрватско-славонског сабора изаслани су у Представнички дом Угарског сабора на основу програмских начела Хрватско-српске коалиције, стога су до краја 1913. заступали знатно другачију политику према пештанској влади него српски посланици из уже Угарске. У својим беседама бранили су од насртаја пештанских властодржаца самоуправу Хрватске и Славоније, стога приликом гласања нису подржавали владине предлоге. Темељна промена уследила је крајем 1913, када су челници Хрватско-српске коалиције постигли споразум с грофом Иштваном Тисом о лојалном држању према хрватско-славонском бану Ивану Шкрлецу.⁸¹ Услед незадовољства угарске владе политичким начелима Коалиције, мађарски посланици су на Угарском сабору без обзира на страначку припадност једногласно заговарали тезу да делегатима Хрватско-славонског сабора у Представничком дому није дозвољено служити се хрватским односно српским језиком, стога су хрватско-славонски делегати ретко говори због непознавања мађарског језика. За једног од најактивнијих показао се до смрти у августу 1912. Србин Александар Поповић⁸² рођени Бачванин. Први пут је 30. новембра 1910. затражио реч у току расправе државног буџета за прва четири месеца 1911. године. Позвао је угарску владу да укине тзв. Железничарску прагматику из 1907,⁸³ јер задире у самоуправу Хрватске и Славони-

⁸¹ Д. Микавица, *Српска њолиџика у Хрватској и Славонији*, 314–316; Ivan Bulić, *Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvog svjetskog rata 1907.–1913.*, *Časopis za suvremenu povijest* 2 (2012), 437–441.

⁸² Александар Поповић (Ада, 1861 – Осијек, 1912), велепоседник, саборски посланик. Завршио је Трговачку академију у Будимпешти, а затим се преселио из Аде у Осијек. Обављао је дужност градског представника, учествовао је у оснивању месне Српске штедионице, као и у оснивању и раду Првог хрватско-славонског дионичарског друштва за индустрију шећера.

⁸³ Железничарском прагматиком је називан закон усвојен 1907. (XLIX законски члан) на Угарском сабору који је уређивао радне односе на железници у Земљама угарске круне. Негодовање Хрватско-српске коалиције изазвале су одредбе о обавезном познавању мађарског језика за запослене на железници и у Хрватској и Славонији, као и члан у којем је за пословни језик назначен искључиво мађарски на свим пругама у Земљама угарске круне. После договора између Хрватско-српске коалиције и угарске владе измењене су 6. децембра 1913. одредбе Железничарске прагматике везане за употребу језика. J. Bérenger, K. Kecskeméti, *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*, 400–402;

је.⁸⁴ Потом је на седницама од 1. и 5. децембра исте године протумачио окупљеним посланицима одредбу Хрватско-угарске нагодбе из које је проистицало право хрватско-славонских делегата на употребу српског односно хрватског језика на Угарском сабору.⁸⁵ Протествовао је на седници од 17. априла 1912. против увођења комесарске управе у Хрватској и Славоније. Окривио је угарску владу да је 4. априла 1912. наименовала бана Славка Цуваја⁸⁶ за краљевског комесара с готово неограниченим надлежностима у Троједној краљевини услед страха од пораза владине Странке народног напретка на предстојећим изборима за загребачки сабор.⁸⁷ Препоручио је угарској влади прекид опструкције политичког живота у Хрватској и Славонији, те се јавно изјаснио у прилог општег, једнаког и тајног права гласа од којег је очекивао слом мађаронских политичких снага у Троједници.⁸⁸ У својој последњој беседи на Угарском сабору осврнуо се 7. маја 1912. на програмски говор Ласла Лукача, новог министра-председника Угарске, од 29. априла исте године. Заједно је с грофом Теодором Пејачевићем⁸⁹ у име хрватско-славонских делегата позвао Лукача да укине комесарску управу у Троједној краљевини и да у њој врати уставноправно стање засновано на Хрватско-угарској нагодби. Упркос најави новог председника угарске владе о скором повратку на законито стање у Хрватској и Славонији, услед велике несразмере између актуелног стања и обећања мађарских властодржаца, Поповић се осећао

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VI. (1913–1914), szerkesztette Kemény G. Gábor, Budapest, 1985, 170.

⁸⁴ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Második kötet, Budapest, 1910, 331–332.

⁸⁵ *Isto*, 427–428; *Браник*, бр. 248, 23. новембар / 6. децембар 1910.

⁸⁶ Славко Цувај од Ивањске (Бјеловар, 1851 – Беч, 1931), државни чиновник, политичар. Завршио је права у Бечу, а затим се до децембра 1912. налазио у државној служби. Поред осталог обављао је дужност поджупана у Ђакову и Пожеги, док се од 1905. до 1906. налазио на положају лично-крбавског великог жупана. Иако је привремено умировљен, наименован је у јулу 1909. за предстојника Одјела за унутрашње послове у Загребу, те је обављао дужност подбана у периоду бановања Павла Рауха. За хрватско-славонског бана постављен је 20. јануара 1912, а умировљен је крајем исте године.

⁸⁷ О Цувајевој управи у Хрватској и Славонији видети: Д. Микавица, *Српска њолиџика у Хрватској и Славонији*, 313.

⁸⁸ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Tizenhatodik kötet, Budapest, 1912, 132–134.

⁸⁹ Гроф Теодор Пејачевић од Вировитице (Нашице, 1855 – Беч, 1928), доктор права, велепоседник, индустријалац, хрватско-славонски бан (1903–1907), министар без портфеља у угарској влади задужен за Хрватску и Славонију (1913–1917).

спреченим да изрази поверење новом кабинету.⁹⁰ На саборски говор Александра Поповића осврнуо се 12. маја 1912. његов презимењак из редова хрватско-славонских делегата Душан Поповић.⁹¹ Захтевао је објашњење од угарске владе да на основу чијег наређења су заплешени примерци *Србобрана* и *Хрвајскої њокреїша* у којима је штампана беседа Александра Поповића од 7. маја. Међутим, остао је ускраћен за мериторни одговор, јер је министар-председник Лукач одговорност свалио на комесара Цуваја.⁹² Поред наведених сажетих говора, српски делегати из Хрватске и Славоније поставили су свега једну интерпелацију угарској влади, то јест министру домобранства генералу Шамуу Хазајију.⁹³ Квалификовано посланичко питање упутио је 3. децембра 1910. делегат Јован Бањанин.⁹⁴ Интересовао се да на основу чијих наређења и с којим циљевима су аустро-угарски војни кругови из Загреба и Сарајева ступили у додир са Ђорђем Настићем и Владимиром Васићем, лицима сумњивих моралних квалитета, који су коришћени за сведоке на парницама против хрватских и српских родољуба. На непријатно питање генерал Хазаји одабрао је најједноставније решење, те је до истека Бањаниновог мандата 1911. остао дужан за одговор.⁹⁵ Непосредно очи и у току Великог рата од српских делегата из

⁹⁰ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képvisezőházának naplója*, Tizenhatodik kötet, 205–207.

⁹¹ Душан Поповић (Рума, 1877 – Париз, 1958), адвокат, саборски посланик. Завршио је правне студије у Загребу, те је обавио приправнички стаж прво у адвокатској канцеларији Васе Ђурђевића а затим у уреду Александра Рокнића у Сремској Митровици. Самостално се бавио адвокатуром од 1904. године. Истакао се у периоду од 1908. до 1910. као бранилац окривљених српских и хрватских родољуба пред загребачким судом. Без прекида је од 1906. до 1918. обављао дужност делегата Хрватско-славонског сабора на Угарском сабору. У оба саборска периода биран је за саборског бележника. Поред Угарског сабора деловао је и као заступник на Српским црквено-народни саборима. После Великог рата повукао се из политичког живота.

⁹² *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képvisezőházának naplója*, Tizenhatodik kötet, 248–249.

⁹³ Барон Шаму Хазаји (Римавска Сوبота, 1851 – Будимпешта, 1942), војни официр, члан Великашког дома Угарског сабора, министар домобранства (1910–1917).

⁹⁴ Јован Бањанин (Госпић, 1875 – Лондон, 1960), српски политичар, сенатор, публициста. После завршених филозофских студија у Загребу, уређивао је лист *Нови Србобран*. Обављао је од 1906. до 1911. дужност делегата Хрватско-славонског сабора на Угарском сабору. У току Првог светског рата деловао је у лондонском Југословенском одбору. У међуратном периоду подржавао је политику Југословенске националне странке генерала Петра Живковића и биран је за сенатора у Сенату Краљевине Југославије. Обављао је дужност министра без портфеља у влади генерала Душана Симоновића. Остао је у емиграцији.

⁹⁵ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képvisezőházának naplója*, Második kötet, 425; *Браник*, бр. 249, 24. новембар / 7. децембар 1910.

Хрватске и Славоније у Заступничкој кући Угарског сабора беседили су једино барон Јосиф Рајачић⁹⁶ и Светислав Поповић. Рајачић се 30. јуна 1914. први пут обратио посланицима поводом Сарајевског атентата. Изразио је у име хрватско-славонских делегата дубоко жаљење због убиства надвојводе и престолонаследника Франца Фердинанда и његове супруге. Посебно се осврнуо на националност атентатора истакавши да због неколицине злочинаца осуда не сме пасти на читав српски народ.⁹⁷ Упркос Рајачићевој напомени, Ђерђ Смречањи, посланик Католичке народне странке, поставио је 15. јула исте године интерпелацију министру-председнику Тиси о умешаности Срба из Хабзбуршке монархије у „великосрпску пропаганду” београдске владе.⁹⁸ Пошто је Смречањи посредно оптужио и челнике Хрватско-српске коалиције да делују против јединства Земаља угарске круне, Рајачићу је 22. јула припала част да отклони наведену инсинуацију. На почетку говора осврнуо се на Смречањијеве наводе о управи у Босни и Херцеговини. Негирао је наводе да су Стефан Буријан⁹⁹ и Леон Билински¹⁰⁰ фаворизовали Србе на штету Хрвата и Муслимана, те је додао да су они једино напустили Калајев покушај да се од становништва Босне и Херцеговине вештачки створи бошњачка нација којој би припадали сви грађани наведене области без обзира на вероисповест. Затим је своју пажњу усредсредео на Смречањијеве

⁹⁶ Брињски барон Јосиф Рајачић (Чаково, Тамишка жупанија, 1874 – Сремски Карловци, 1947), велепоседник, саборски посланик. Рођен је као пети син барона Данила Рајачића, синовца митрополита-патријарха Јосифа Рајачића. Права је студирао у Бечу и Будимпешти, а диплому агронома стекао је у Мађаровару. Обављао је од 1901. до 1903. дужност генералног секретара Пољопривредног друштва Тамишке жупаније у Темишвару, док је од 1903. до 1913. деловао као надзорник српских црквено-народних добара у Сремским Карловцима. У више је наврата биран за посланика на загребачком сабору, те је 1913. делегиран на Угарски сабор. После слома Аустро-Угарске 1918. изабран је за члана Привременог народног представништва. Наименован је 1942. за заступника на Хрватском државном сабору у Загребу као посланик последњег сазива Хрватско-славонског сабора.

⁹⁷ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselesházának naplója*, Huszonötödik kötet, Budapest, 1914, 10.

⁹⁸ *Isto*, 328–333.

⁹⁹ Гроф Стефан Бурјан од Рајеца (Ступава, 1851 – Беч, 1922), дипломата, политичар, министар финансија Аустро-Угарске (1903–1912), угарски министар при краљевом двору (1913–1915), министар иностраних дела Аустро-Угарске (1915–1916, 1918).

¹⁰⁰ Леон Билински (Залишчки, аустријска Галиција, 1846 – Беч, 1923), финансијски стручњак, председник Царско-краљевских аустријских државних железница (1893–1895), аустријски министар финансија (1895–1897, 1909–1911), гувернер Аустро-угарске народне банке (1900–1909), министар финансија Аустро-Угарске (1912–1915), минисар финансија Републике Пољске (1919).

тврдње о деловању Народне одбране у Аустро-Угарској. Прво је кратко скицирао настанак Народне одбране у току Анексионе кризе, а затим је додао да од 1910. наведено удружење искључиво развија културно-просветну делатност. О наводној умешаности пречанских Срба у „великосрпску пропаганду” београдске владе истакао је Рајачић да су најзаслужнији за јачање наклоности српског становништва Хрватске и Славоније према Краљевини Србији хрватски франковци и негдашњи бан Павле Раух¹⁰¹. На крају беседе је у име Адама и Валеријана Прибићевић¹⁰² изјавио да они никада нису стајали у вези с Народном одбраном или са Пашићевом владом, те да не подржавају ма какве „великосрпске аспирације”.¹⁰³ Упркос Рајачићевом говору и лојалном држању Хрватско-српске коалиције према угарској влади, нису престајали напади на челнике Коалиције. Оптужбе су врхунац достигле почетком 1917, када је у мађарској опозиционој штампи објављен списак наводних Пашићевих доушника међу којима су наведена и имена пет делегата Хрватске и Славоније на Угарском сабору. Рајачић се 21. марта 1917. у намери да од себе и својих колега отклони изречене лажи обратио Представничком дому. У краткој, али с бурним емоцијама пропраћеној беседи истакао је да је у Београду боравио свега једном у животу када се 1904. састао с некадашњим дворским маршалом династије Обреновић. Такође је додао да Николу Пашића не познаје лично и да никада није водио било какву преписку с њим. Затим је оптужио мађарску левицу да су управо они сарађивали са српским властима против интереса бечког двора у Босни и Херцеговини уочи Анексионе кризе, као и да су симпатизери Независне странке организовали излете у Београду у току 1905. и 1906. године. Потом је шаљиво додао да је приликом једне такве екскурзије познати српски писац Бранислав Нушић узјахао посланика Смречањија уз повике да су Мађари вековима јахали Србе, те је дошло време да им се узврати. Споменуте речи изазвале су оштру осуду посланика Независне странке и Католичке народне странке, који су Рајачића назвали пијандуром и издајником. Своју беседу Рајачић је закључио с речима да Рајачићи никада нису били издајници, те да нису напустили свог владара ни 1848, а ни у току текућег рата. Иако је 1903.

¹⁰¹ Павле Раух од Њека (Загреб, 1865 – Мартијанец, 1933), саборски посланик, хрватско-славонски бан (1908–1910). Бановао је у току Анексионе кризе и Велеиздајничког процеса без надзора Хрватско-славонског сабора.

¹⁰² Адам и Валеријан Прибићевић су 1909. на загребачком Велеиздајничком процесу осуђени на дванаест година робије, али је 1910. круна аболирала поступак. *Браник*, бр. 68, 28. март (10. април) 1910.

¹⁰³ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Huszonhatodik kötet, Budapest, 1914, 3–8.

отпуштен из војске као неспособан, после избијања рата добровољно се пријавио на војну службу за разлику од Смречањија који је волонтирао у Црвеном крсту, закључио је Рајачић.¹⁰⁴ Сличним поводом обратио се посланицима и 24. марта 1917, када је устао у одбрану свог колеге Ђуре Шурмина,¹⁰⁵ хрватско-славонског делегата на Угарском сабору. Појаснио је како је посланик Шурмин пре рата водио преписку с властима Краљевине Србије, јер се као председник културно-просветног друштва Хрватска народна стража старао о школовању хрватских ученика у Србији. На примедбу да је у претходној беседи изјавио да се сматра за Србина, додао је да је он, барон Рајачић, угарски држављанин српске народности, аустријски барон, део хрватске политичке нације и делегат Хрватско-славонског сабора на Угарском сабору, који своје порекло, али ни верност Угарској домовини никада није крио. Беседу је закључио самоувереним речима да ће истрага доказати да нико од Хрватско-славонских делегата није учествовао у „великосрпској пропаганди”, те да међу њима нема ни шпијуна, али ни издајника.¹⁰⁶ После Рајачића и Шурмина поводом конфидентског списка Представничком дому обратио се 31. марта и Светислав Поповић, који је такође негирао наводе мађарске опозиционе штампе.¹⁰⁷ Рајачић се на шпијунску аферу вратио и у саборском говору од 7. августа 1918. у току расправе предлога закона о снабдевању аустро-угарских оружаних снага. У првом делу беседе подсетио је посланике на оптужбе изречене против Хрватско-славонских делегата на Угарском сабору у току марта претходне године, када су њих петоро потказани као доушници Николе Пашића. Пошто је време показало да су изјаве посланика левице и Католичке народне странке биле засноване на фалсификатима, што је 19. јула 1918. потврдио и хрватско-славонски бан Антун Михаловић,¹⁰⁸ Рајачић је позвао дотичне заступнике да признају своју грешку, јер она додатно ремети већ уздрмано поверење између Угарске с једне и Хрватске и Славоније с друге стране. Потом је прешао на суштину говора. Истакао је жртве које је становништво Троједне краљевине предвођено Хрватско-

¹⁰⁴ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviseletének naplója*, Harmincötödik kötet, Budapest, 1917, 272–276.

¹⁰⁵ Ђуро Шурмин (Сишћани код Чазме, 1867 – Загреб, 1937), професор хрватског језика на Загребачком универзитету, књижевни критичар, саборски посланик.

¹⁰⁶ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviseletének naplója*, Harmincötödik kötet, 347–349.

¹⁰⁷ *Isto*, 427–428.

¹⁰⁸ Антун Михаловић (Феричанци, 1868 – Загреб, 1949), државни чиновник, саборски посланик, велики жупан Вировитичке жупанију и града Осијека (1904–1907), хрватско-славонски бан (1917–1919).

српском коалицијом поднело у току рата, те је позвао Векерлеову владу на поштовање хрватско-славонске самоуправе. У складу с одлуком Хрватско-славонских делегата на Угарском сабору изјавио је да ни он ни његове колеге неће учествовати у мериторној расправи поводом наведеног законског предлога, док се назив угарског домобранства не исправи на угарско-хрватско домобранство. Затим је додао да не прихвата мишљење министра-председника Векерлеа о Хрватској и Славонији као саставном делу Угарске, јер је сматра супротним слову Хрватско-угарске нагодбе. Векерле је после Рајачићеве беседе признао да се шпијунска афера заснивала на кривотвореним документима, те да Рајачић и његове колеге нису одговорни за било које кривично дело, али је додао да су дотични заступници поступили добронамерно.¹⁰⁹ Поред беседа у којима је бранио Хрватско-српско коалицију од оптужби за издају, Рајачић је 5. и 19. јануара 1916. учествовао у расправи законског нацрта *О Финансијској централу*.¹¹⁰ Прву је у току општег претреса позвао угарску владу да држи на уму посебне финансијске и привредне околности у Хрватској и Славонији, те је у име Хрватско-славонских делегата у начелу прихватио понуђени законски нацрт.¹¹¹ Своју претходну беседу образложио је 19. јануара 1916. приликом расправе у појединостима наведеног законског предлога. Препоручио је да се забрана оснивања финансијских установа у наредне три године чији оснивачки капитал не достиже двадесет милиона круна у случају финансијских завода у Хрватској и Славонији снизи на десет милиона круна. Свој предлог правдао је слабијим развојем привреде у Троједној краљевини него у ужој Угарској.¹¹² У току последњег сазива Угарског сабора пре слома Аустро-Угарске 1918. из редова српских делегата Хрватско-славонског сабора у Представничком дому беседили су Александар Поповић, Душан Поповић, Јован Бањанин, барон Јосиф Рајачић, као и Светислав Поповић. Александар Поповић и Душан Поповић су у својим беседама бранили самоуправу Троједне краљевине од нартаја пештанских властодржаца, док је Јован Бањанин поставио неугодну интерпелацију министру домобранства поводом веза између аустро-

¹⁰⁹ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Negyvenegyedik kötet, Budapest, 1918, 157–159.

¹¹⁰ Финансијска централа је 1. јуна 1916. основана као кровна установа свих финансијских завода на тлу Земаља угарске круне у намери да ублажи негативне последице рата на тржиште капитала. Varga Bence, *100 éve alakult a Pénzügyi Központ*, Hitelintézet Szemle 15/1 (2016), 137.

¹¹¹ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Huszonnyolcadik kötet, Budapest, 1916, 77–78.

¹¹² *Isto*, 287.

угарских војних кругова и сведока тужилаштва у судским процесима против српских и хрватских родољуба. Барон Јосиф Рајачић се у току Великог рата учестало јављао за реч у намери да од Хрватско-српске коалиције отклони оптужбе за издају изречене у мађарској штампи.

Приликом избора за Угарски сабор 1910. укупно је у ужој Угарској кандидовано девет лица српске националности с програмом владине Националне странке рада, као и седам особа из српских национално-опозиционих странака. Услед ограниченог права гласа и притиска управног апарата на бираче пропали су сви српски опозициони кандидати, док су Срби „владиновци” без потешкоћа дошли до мандата. Тежак пораз претрпела је и мађарска опозиција, стога је чак скоро шездесет и два посто заступничких места припало владиној странци. Српски посланици већине Угарског сабора нису се разликовали од својих мађарски колега у погледу активности на седницама Представничког дома, те су у осам година саборског рада свега њих тројица затражили реч. Беседили су о засебним интересима становништва својих изборних округа, док су им се захтеви везани за потребе српског грађанства у Угарској кретали у оквирима *Народносној закона* из 1868, те су захтевали државну дотацију за српске просветне и културне установе, као и доследно спровођење одредби везане за употребу матерњег језика у просвети, управи и правосуђу. Једину интерпелацију поставио је турскобечејски заступник Живко Богдан министру-председнику Ласлу Лукачу поводом укидања свих српских црквено-народни уредби усвојених после Царског рескрипта од 10. августа 1868. године. Прилику да у Представничком дому Угарског сабора заступају интересе српског народа у Земљама угарске круне имали су, поред српских посланика из уже Угарске, и хрватско-славонски делегати српске националности. Пошто су на пештански сабор изаслани на основу програмских начела Хрватско-српске коалиције нису припадали владиној већини. Међутим, јавно се нису залагали за посебне интересе српског народа, јер су се сматрали за интегрални део хрватске политичке нације, те су углавном говорили о повредама аутономије Хрватске и Славоније, која се заснивала на одредбама Хрватско-угарске нагодбе из 1868. године.

THE SERB MEMBERS OF THE DIET OF HUNGARY FROM 1910 TO 1918

Summary:

During the elections for the Diet of Hungary in 1910 in Hungary proper, a total of nine persons of Serb nationality ran for office with the program of the government's National Party of Work, as well as seven persons from the Serb national and oppositional parties. Due to the limited suffrage and the pressure from the administrative apparatus on the voters, all Serbian oppositional candidates failed, while the government's candidate were elected without any difficulties. The Hungarian (Magyar) opposition also suffered a heavy defeat, so the governing party won sixty-two percentages of the available seats. The Serbian MPs spoke about the separate interests of their electoral districts, while their demands related to the needs of Serbs of Hungary were within the framework of the Nationalities Law of 1868, therefore they demanded a state grant for Serbian educational and cultural institutions, as well as consistent use of the population's native language in education, administration and the judiciary. The only interpellation was submitted by Živko Bogdan to the Prime Minister László Lukács on the occasion of the annulment of Serb church-national decrees adopted after the Imperial Rescript of August 10, 1868. In addition to Serb deputies from Hungary proper, Croatian-Slavonian delegates of Serb nationality had the opportunity to represent the interests of the Serbs in the House of Representatives of the Diet of Hungary. Since they were elected to the Hungarian parliament based on the political program of the Croat-Serb Coalition, they did not belong to the government majority. However, they did not publicly advocate for the separate interests of the Serb people, because they considered themselves an integral part of the Croat political nation, and mostly spoke of violations of the Croat autonomy, which was based on the provisions of the 1868 Croatian-Hungarian Settlement.